

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВО-
ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНИ

СААС

АНТИКВАР
Журнал про антикваріат,
искусство и коллекционирование

УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВЛАСНИКІВ ЗБРОЇ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТРЕТЬОЇ МІЖНАРОДНОЇ ЗБРОЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

WWW.ZBROEZNAV.COM

Київ, 12–14 червня, 2018 року

Поліграфічне забезпечення конференції: Видавець Олег Філюк

Національний заповідник «Софія Київська»;
Національний військово-історичний музей України;
Інститут історії України НАН України;
The Fund for Research of Ancient Civilization;
ГО «Центр дослідження історичної зброї»

National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv»;
National Military History Museum of Ukraine;
Institute of History of Ukraine NASU;
Center of Arms and armor Studies

ТРЕТЯ МІЖНАРОДНА ЗБРОЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ: ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

ABSTRACTS OF THE THIRD INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE HISTORY OF ARMS AND ARMOR

WWW.ZBROEZNAV.COM

12–14 червня, 2018 р., Київ, Україна

June 12-14, 2018, Kyiv, Ukraine

ЗМІСТ

CONTENTS

Виктор Мельник. Значение составного лука и гуннской конницы для трансформации военно-политической стратегии Римской империи. Viktor M. Melnyk. The Importance of the Composite Bow and the Huns Cavalry for the Transformation of the Military Political Strategy of the Roman Empire.	9
Андрей Голубев. К вопросу о возможностях использования некоторых категорий раннесредневекового вооружения в качестве этнокультурного маркера. Andriy Holubiev. To the Question of the Possibilities of Using Some Categories of the Early Medieval Armament as Ethnocultural Marker	13
Володимир Прокопенко. Короткий огляд функціональних накладок для підвісу сагайдаку з плоским колчаном. Volodymyr Prokopenko. Short Review of Functional Plaques for Fastening of the Sahajdak with a Flat Quiver	18
Катерина Валентинова. Клинок в зброї Манесського кодексу: паралелі в археологічному матеріалі з території України. Katerina Valentynova. The Bladed Weapon of the Codex Manesse: the Similarities in Archaeological Materials from Ukraine	20
Святослав Сичевський, Володимир Прокопенко. Нові знахідки нагелів від кордів з території України. Svyatoslav Sychevskii, Volodymyr Prokopenko. New Findings of Kord (late medieval cold weapons) Dowels in Ukraine	21
Дмитро Коляденко. Щити типу «крилатий тарч» – питання еволюції і поширення. Dmytro Koliadenko. «The Winged targe» Shields – Evolution and Expansion	23
Олег Шиндлер. До питання про розповсюдження шишаків у Центральній та Східній Європі в XV-XVI століттях. Oleg Schindler. To the Question on the Distribution of Shishaks in Central and Eastern Europe in the Fifteenth and Sixteenth Centuries	27
Валентина Нестеренко. Шолом і кольчуга в експозиції Черкаського обласного краєзнавчого музею. Valentyna Nesterenko. Helmet and Mail in Exposition of Cherkassy Local Lore Museum	32
Володимир Шевченко. Шашки майстра Османа Омарова із колекції Національного музею історії України.	

Volodymyr Shevchenko. Osman Omarov's Shashka's in the Collection of the National Museum of History of Ukraine.....	36
Олена Попельницька. Японські мечі XVIII–XIX ст. у зібранні Національного музею історії України.	
Olena Popelnytska. Japanese Swords of the XVIII–XIX Centuries from the Collection of the National Museum of the History of Ukraine.....	39
Тарас Рак. Японська короткоклінкова і деревкова холодна зброя у збірці Львівського історичного музею.	
Taras Rak. Japanese Cold Weapons in the Collection of Lviv Historical Museum.....	44
Тамара Кондратенко, Наталія Кондратенко, Роман Прохвато. Кремінні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.	
Tamara Kondratenko, Nataliya Kondratenko, Roman Prokhvatilo. Flintlock Hunting Rifles of the 18th Century in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection	46
Петро Слободян, Тарас Рак, Мар'яна Верхотурова. Гармати «апостолки» 1740 року з колекції Львівського історичного музею.	
Petro Slobodyan, Taras Rak, Mariana Verhoturova. «Apostolovki» Cannons Since 1740 in the Collection of the Lviv Historical Museum.....	50
Михайло Філоненко. Колекція ручної короткоствольної вогнепальної зброї у фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.	
Mykhailo Filonenko. Collection of Hand-held Short-barreled Firearm in the Fund Collection of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War	54
Гремі Макартур. Новий електролітичний метод для очистки срібла на складних багатокомпонентних зразках Східної зброї та обладунків.	
Graeme Mearthur. A New Electrolytic Method for the Cleaning of Silver on Complex Composite Items of Eastern Arms and Armour.....	56
Ірина Марголіна. Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви Києва.	
Iryna Marholina. Holy warriors in the painting of the Cyril Church of Kyiv	58
Надія Нікітенко. Світські фрески Софії Київської: історичний контекст і «сюжети зі зброєю».	
Nadiya Nikitenko. Mundane Frescos of St. Sophia of Kyiv: Historical Context and «Plots are With Weapon»	59
Вячеслав Корнієнко, Дорат Капоріков. Зображення зброї на фресках Софійського собору в Києві.	
Viacheslav Kornienko, Dorat Kaporikov. Image of Weapons on the Frescos of St. Sophia Cathedral in Kyiv	61

Олександр Алфьоров. Спис – інсигнія руських князів (за даними сфрагістики).	
Oleksander Alfjorov. Spear as the Insignia of Russian Princes (According to Sfragistic Sources).....	62
Мікалай Плавінскі. У пошуку нових відповідей на старі питання: давньоруська графіка, як джерело з історії озброєння.	
Mikalai Plavinski. In Search of New Answers to the Old Questions: Old Russian Graphics as a Source of History of Arms.....	64
Мікалай Плавінскі, Уладзімір Плавінскі. Протистояння «Сходу» і «Заходу»: воєнно-технічні контакти Русі й Ордену у Білоруському Подвинні протягом XIII–XIV ст. (за даними археології).	
Mikalai Plavinski, Uladzimir Plavinski. Confrontation Between the «East» and the «West»: the Military-Technical Contacts of Rus and the Order in the Belarusian Dzvina Region During the 13th–14th Centuries (According to Archaeological Data).....	65
Паулюс Бугіс. Фортеця в облозі: деякі зауваження щодо платівок бригадин знайдених на території Вільнюського замку.	
Paulius Bugys. Castle Under Siege: Some Remarks on Brigandine Plates from the Vilnius Castles Territory.....	67
Людмила Палій. Меч групи «INGELRI»: інтерпретація надписей на клинке и поправки в датировке.	
Ludmyla Palyi. The «INGELRI» Sword from the Lviv Historical Museum: Iterpretation of the Blade Inscriptions and Dating Corrections ...	67
Артем Панакін. Озброєння дружини перших П'ястів (X ст.).	
Artem Parakin. Arms of the First Piasts Druzhina, 10th Century.....	69
Володимир Гуцул. «Бої за бар'єрами» серед західноєвропейського рицарства в XV ст.: концепції, практики, зброя.	
Volodymyr Hutsul. «Combat in the Barriers» Among Western Chivalry in the 15th c. Concepts, Practices, Weapons.....	70
Святослав Терський. Булави княжих дружин галицько-волинських земель.	
Svyatoslav Tersky. Medieval Maces of the Prince's Squads of Volyn and Galician Principalities	71
Сергій Пивоваров, Віталій Калініченко, Микола Ільків. Кістень з поселення VIII–X ст. в Рідківцях.	
Serhij Pyvovarov, Vitalij Kalinichenko, Mykola Il'kiv. The Flail found in the Settlement of VIII–X Centuries in Ridkivtsi (Chernivtsi Region, Ukraine)	73

АВТОРИ ТЕЗ

**Алфьоров Олександр Анатолі-
йович** (Київ, Україна), науковий
співробітник Інституту історії
України НАН України, кандидат
історичних наук.

Бугіс Паулюс (Вільнюс, Литва),
науковий співробітник Національ-
ного музею Литви – Палацу Ве-
ликих князів Литовських, доктор
філософії.

**Валентирова Катерина Мико-
лаївна** (Київ, Україна), аспірант
Київського національного універ-
ситету імені Тараса Шевченка,
співробітник навчальної лабора-
торії «Центр підводної археології,
археологічних та етнологічних
досліджень» кафедри археології та
музеєзнавства КНУ, магістр.

Верхотурова Мар'яна Андріївна
(Львів, Україна), викладач Наці-
ональної академії сухопутних
військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного, кандидат історич-
них наук.

Голубєв Андрій Михайлович
(Харків, Україна), молодший
науковий співробітник Інституту
археології Національної академії
наук України, ДП «Науково-до-
слідний центр «Охоронна архео-
логічна служба України».

Гуцул Володимир Миколайович
(Ужгород, Україна), незалежний
дослідник, кандидат історичних
наук.

Ільків Микола Володимирович
(Чернівці, Україна), асистент ка-
федри історії стародавнього світу,

AUTHORS OF ABSTRACTS

Alfyorov, Oleksander, Ph.D., In-
stitute of History of Ukraine of the
National Academy of Sciences of
Ukraine (*Kyiv, Ukraine*).

Bugys, Paulius, Ph.D., National
Museum – Palace of the Grand Dukes
of Lithuania (*Vilnius, Lithuania*).

Filonenko, Mykhailo, M.Sc., The
National Museum of History of
Ukraine in the Second World War
(*Kyiv, Ukraine*).

Holubiev, Andriy, Subsidiary Re-
search Center «Security Archaeo-
logical Service of Ukraine» of the
Institute of Archeology of the Nation-
al Academy of Sciences of Ukraine
(*Kharkiv, Ukraine*).

Hutsul, Volodymyr, Ph.D., indepen-
dent scholar (*Uzhhorod, Ukraine*).

Ilkiv, Mykola, Ph.D., Yuriy Fed-
kovych Chernivtsi National Universi-
ty, (*Chernivtsi, Ukraine*).

Kalinichenko, Vitaly, Ph.D., Yuriy
Fedkovych Chernivtsi National Uni-
versity, (*Chernivtsi, Ukraine*).

Kaporikov, Dorat, an artist-
restorer, the scientific and
restoration workshop of the National
Conservation Area “St. Sophia in
Kyiv” (*Kyiv, Ukraine*).

Koliadenko, Dmytro, Sc.D., Vinnitsa
National Agrarian University (*Vinnit-
sa, Ukraine*).

Kondratenko, Nataliya, Vasyl
Krychevsky Poltava Local Historical
Museum (*Poltava, Ukraine*).

Kondratenko, Tamara, Vasyl Kry-
chevsky Poltava Local Historical
Museum (*Poltava, Ukraine*).

середніх віків та музеєзнавства факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат історичних наук.

Калініченко Віталій Андрійович (Чернівці, Україна), асистент кафедри історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат історичних наук.

Капоріков Дорат (Київ, Україна), художник-реставратор I категорії науково-реставраційної майстерні Національного заповідника «Софія Київська».

Коляденко Дмитро Леонідович (Вінниця, Україна), викладач кафедри економіки та аналізу Вінницького національного аграрного університету, кандидат економічних наук.

Кондратенко Наталія Григорівна (Полтава, Україна), завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Кондратенко Тамара Костянтинівна (Полтава, Україна), головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Корнієнко Вячеслав Васильович (Київ, Україна), старший науковий співробітник, заступник гене-

Kornienko, Viacheslav, Doctor of Historical Sciences, The National Conservation Area «St. Sophia in Kyiv» (Kyiv, Ukraine).

Marholina, Iryna, Ph.D., «Institute “St. Sophia”» of the National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (Kyiv, Ukraine).

Mcarthur, Graeme, M.Sc., The Wallace Collection, Metals Conservator (London, GB).

Melnyk, Viktor M. Department of Philosophy and Social Sciences of the National Pirogov Memorial Medical University; Editor-in-Chief of the Scientific Journal «The Annals of Legal History» (Vinnitsa, Ukraine)

Nesterenko, Valentyna, Cherkassy Local Lore Museum (Cherkassy, Ukraine).

Nikitenko, Nadiya, Doctor of Historical Sciences, Professor, «Institute “St. Sophia”» of the National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (Kyiv, Ukraine).

Palyi, Ludmyla, Lviv Historical Museum (Lviv, Ukraine).

Papakin, Artem, Ph.D., Taras Shevchenko Kyiv National University (Kyiv, Ukraine).

Pivovarov, Serhiy, Doctor of Historical Sciences, National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve (Kyiv, Ukraine).

Plavinski, Mikalai, Ph.D., International Sakharov Environmental Institute of Belarusian State University (Minsk, Belarus).

рального директора з наукової роботи Національного заповідника «Софія Київська», доктор історичних наук.

Макартур Гремі (Лондон, Великобританія), консерватор металу з музею Колекції Уолеса, магістр наук.

Марголіна Ірина Євгенівна (Київ, Україна), завідувач сектором науково-дослідного відділу «Інститут «Свята Софія» Національного заповідника «Софія Київська». Кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України.

Мельник Віктор Мирославович (Вінниця, Україна), викладач кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, юрист, головний редактор наукового журналу «Аннали юридичної історії».

Нестеренко Валентина Іванівна (Черкаси, Україна), завідувач відділу науково-методичної та пам'яткоохоронної роботи Черкаського обласного краєзнавчого музею.

Нікітенко Надія Миколаївна (Київ, Україна), завідувач науково-дослідного відділу «Інститут «Свята Софія», Національний заповідник «Софія Київська», доктор історичних наук, професор, заслужений працівник культури України.

Plavinski, Uladzimir, M.Sc., Belarusian State University (Minsk, Belarus).

Popelnytska, Olena, Ph.D., National Museum of History of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Prokhvatilo, Roman, Vasyl Krychevsky Poltava Local Historical Museum (Poltava, Ukraine).

Prokopenko, Volodymyr, Sc.D., Institute of Bioorganic Chemistry and Petrochemistry of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Rak, Taras, M.Sc., Lviv Historical Museum (Lviv, Ukraine).

Schindler, Oleg, M.A., European, Russian and Eurasian Studies, Carleton University (Ottawa), Independent researcher (Toronto, Canada).

Shevchenko, Volodymyr, Postgraduate, Taras Shevchenko Kyiv National University; Research Assistant, National Museum of History of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Slobodyan, Petro, M.Sc., Lviv Historical Museum (Lviv, Ukraine).

Sychevskii, Svyatoslav, M.Sc., independent scholar. (Kyiv, Ukraine).

Tersky, Svyatoslav, Doctor of Historical Sciences, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

Valentyrova, Katerina, M.Sc., Center of underwater archeology, archaeological and ethnological research of Taras Shevchenko Kyiv National University (Kyiv, Ukraine).

Verhoturova, Mariana, Ph.D., Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy (Lviv, Ukraine).

Палій Людмила Іванівна (Львів, Україна), молодший науковий співробітник Львівського історичного музею.

Папакін Артем Георгійович (Київ, Україна), асистент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук.

Пивоваров Сергій Володимирович (Київ, Україна), заступник генерального директора Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника з наукової роботи, доктор історичних наук.

Плавінські Мікалай Аляксандравіч (Мінськ, Білорусь), доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук і сталого розвитку Міжнародного державного екологічного інституту імені А.Д. Сахарова, Білоруського державного університету, кандидат історичних наук.

Плавінські Уладзімір Аляксандравіч (Мінськ, Білорусь), викладач кафедри археології і спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Білоруського державного університету, магістр історії.

Попельницька Олена Олексіївна (Київ, Україна), провідний науковий співробітник Національного музею історії України, кандидат історичних наук.

Прокopenко Володимир Михайлович (Київ, Україна), науковий співробітник Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії Національної академії наук України, кандидат хімічних наук.

Прохватіло Роман Вікторович (Полтава, Україна), завідувач сектору науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Рак Тарас Олегович (Львів, Україна), старший науковий співробітник Львівського історичного музею, спеціаліст.

Сичевський Святослав Васильович (Київ, Україна), незалежний дослідник озброєння та матеріальної культури України XIV–XVII ст., магістр історії.

Слободян Петро Васильович (Львів, Україна), старший науковий співробітник Львівського історичного музею, магістр історії.

Терський Святослав Володимирович (Львів, Україна), професор кафедри історії України та етнокommунікації Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка», доктор історичних наук.

Філоненко Михайло Павлович (Київ, Україна), завідувач відділу науково-фондової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

Шевченко Володимир Володимирович (Київ, Україна), молодший науковий співробітник Національного музею історії України, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шиндлер Олег Володимирович (Торонто, Канада), незалежний дослідник, магістр мистецтв.

бувають функцій парадно-представницької зброї заможних дружинників.

Якщо бронзові булави за багатьма ознаками не могли мати чисто бойового призначення, то залізні часто були позбавлені декоративних функцій. На початку XIII ст. набувають поширення булави з навершьями типу II – із заліза у формі куба із зрізаними кутами. Лише на Шепетівському городищі їх зібрано 14 екз.

Булави цього типу характерні для культурних напластунків XII – першої половини XIII ст. у містах Південної Русі, що загинули під час татаро-монгольської навали, зокрема, на Волині: в Червені (1 екз.), Дорогобужі (2 екз.), Колодяжині (6 екз.), Теліженецькому городищі «Вали», що на р. Ікві (2 екз.), Згарському городищі (с. Городище Деражнянського р-ну Хмельниччини), ототоженому В.І. Якубовським з літописним Божьком (1 екз.), пам'ятках Середнього Подністрів'я (3 екз.).

Встановлено, що залізні булави та кістені домінували на галицько-волинських землях протягом 2-ї половини XIII–XIV ст.

Сергій Пивоваров, Віталій Калініченко, Микола Ільків

Serhij Pyvovarov, Vitalij Kalinichenko, Mykola Il'kiv

КІСТЕнь З ПОСЕЛЕННЯ VIII-X ст. В РІДКІВЦЯХ

The Flail found in the Settlement of VIII–X Centuries in Ridkivtsi (Chernivtsi Region, Ukraine)

The article is devoted to the detailed analysis of rare finds, which relates to the shock weapons of melee combat medieval warrior, namely flail. It was found at a settlement in the village Ridkivtsi in Bukovina, which, according to the accompanying inventory, is chronologically dated VIII-X centuries. This flail is unique for the region, because this kind of finding (for different structural and morphological parameters and specific characteristics) happened here for the first time. In addition, the authors carry out its classification and interpretation. Based on the material found on the settlement, it was found that the flail has a nomadic origin, and it was belonged, obviously, to a hungarian light-armed rider.

Предмети озброєння – одна із найбільш важливих і яскравих категорій знахідок епохи середньовіччя. Вони є цінним джерелом для дослідження цілої низки питань з минулого населення Центральної та Південно-Східної Європи. Їх вивчення дозволяє проаналізувати військову культуру середньовічного населення, реконструювати етапи та шляхи потрапляння

різних категорій предметів озброєння на різні території, взаємозв'язки та взаємовпливи, отримати інформацію про регіональні особливості використання зброї тощо. До того ж предмети озброєння подекуди виступають важливим хронологічним індикатором, який на основі видових характеристик та супровідного матеріалу дає змогу відповісти на низку питань з військово-політичної історії населення різних регіонів. Значимість предметів озброєння, особливо тих типів, які зустрічаються порівняно рідко, зростає для територій, де вони раніше були невідомі або їх знахідки були поодинокими. Показовими у цьому відношенні виступають терени Пруто-Дністровського межиріччя, де за останні роки було знайдено значну кількість різних типів середньовічної зброї. Особливу цінність несуть предмети озброєння, виявлені на пам'ятках VIII-X ст. Дослідження старожитностей цього часу за останні роки дозволяє стверджувати, що території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (сучасна Чернівецька обл. України) є одним із унікальних регіонів в контексті вивчення матеріальної та духовної культури населення, яке тут мешкало.

Особливо важливим та, водночас, недостатньо вивченим на сьогоднішній період в історії регіону є саме епоха раннього середньовіччя, тому дослідження старожитностей зазначеного часу є актуальним та необхідним. Серед цих пам'яток на особливу увагу заслуговують ті, матеріальна культура яких була надзвичайно різноманітною та, в певній мірі, унікальною, що й зумовило їх статусність на території регіону та вагоме значення для реконструкції процесів і подій середньовічного минулого.

Значну колекцію предметів озброєння як ближнього, так і дальнього бою було виявлено під час археологічних досліджень поселення та городища поблизу с. Рідківці (ур. Стара Рогатка), виявлених С. Пивоваровим і Л. Михайлиною у 1999 р. У такій кількості на одному поселенні предмети озброєння трапилися вперше на землях межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра, позаяк зброя трапляється в регіоні у такій кількості переважно на городищах цього часу. Серед загальної кількості знайдених на пам'ятці предметів озброєння важливою є ударна зброя ближнього бою. Особливої уваги заслуговує кістень, який є надзвичайно рідкісною знахідкою для регіону і представляє цінність для реконструкції місцевої військової культури, взаємовпливів та взаємовідносин у VIII-IX, а особливо у X ст. в Центрально- та Південно-Східній Європі. Його публікації та аналізу й присвячена дана розвідка.

Пам'ятка, де був знайдений кістень, вражає своєрідністю, різноманітністю та нестандартністю культури раннього середньовіччя на теренах

Пруто-Дністровського межиріччя, не схожою на інші пам'ятки райко-вещької культури в регіоні. Цей факт підтверджують як сільськогосподарські та ремісничі знаряддя, керамічний матеріал, прикраси, так і інші предмети озброєння. Відзначимо, що знахідки кістенів на пам'ятках VIII-XI ст. в Карпато-Балканському регіоні є нечастими. Вони є досить рідкісними для різних територій Європи загалом. Всебічний аналіз різних типів кістенів, які датуються переважно X-XIII ст., знайшов своє відображення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед них варто згадати дослідження А. Кірпічнікова, С. Терського, які стосуються всебічної характеристики кістенів X-XIII ст. на території Центрально-Східної Європи; П. Котовича, де детально описано кістені з території Польщі; В. Йотова, де аналізуються кістені з території Болгарії. Окрім того, особливої уваги заслуговує публікація кістенів, які відносяться до салтово-маяцької культури, А. Криганова, де подано їх детальний опис і типологію, а також дослідження Й. Забойніка, яке стосується детального аналізу характерних для Аварського каганату кістенів, що дає змогу простежити видову модифікацію кістенів та їх поширення в Карпато-Балканському регіоні. Крім того для типохронологічного аналізу важливими виступають праці О. Артем'єва щодо характеристики кістенів з Новгорода, а також Ш. Бектінесєва й Н. Плавінського стосовно характеристики кістенів з території Білорусі. Аналіз подібних виробів часто зустрічається також при характеристиці виробів з кістки та рогу з поселень і городищ, при характеристиці різних типів предметів озброєння та як поодинокі знахідки з Центрально- та Південно-Східної Європи, як, наприклад, у працях О. Медведєва, М. Сергєєвої, І. Ізмайлова тощо. Натомість, якщо кістені, як категорія ударної зброї ближнього бою, детально розглядалася в контексті характеристики військової справи населення Аварського каганату, а також салтово-маяцької культури, то на сьогодні відсутній аналіз кістенів, які, очевидно, могли належати іншим кочівникам, зокрема уграм, і характерні для IX-X ст. у зв'язку з їхнім переселенням в Карпатську улоговину. Крім того, на сьогодні відсутня узагальнююча база даних кістенів, які походять з території Чехії, Словаччини, Угорщини та Румунії цього періоду, що дозволяє поставити проблему поширення, видової модифікації, рівня військового оснащення та впливу кочівницької військової культури на населення Карпато-Балканського регіону в IX, а особливо в X ст.

Кістені відносяться до ударної зброї ближнього бою, якою можна було завдавати раптових ударів по ворогу в будь-якому напрямку. Кістеними ко-

ристувалися як піші воїни, так і вершники, хоча переважно їх використовували в бою легкоозброєні вершники.

Кістень, який був виявлений на Рідківському поселенні архаїчний і складається з 2 частин. Як і більшість кістенів, знайдених на сьогодні в Карпато-Балканському регіоні, екземпляр з Буковини має залізний стержень овальної в профілі форми, що з одного боку закінчується петлею для ремня і має ромбоподібну форму з отвором посередині, підквадратною перехідною частиною, до якої впиралася ударна частина і розклепанам знизу закінченням для фіксації кістяної частини для нанесення удару. Інша частина представлена округлою, пласкою, ударною частиною, яка виготовлена з рогу. Вона дещо пошкоджена у верхній частині, що не дозволяє більш точно виявити її конструктивно-морфологічні параметри, зокрема висоту і діаметр. Характерним є те, що подібної форми кістень виявлений вперше. Про це свідчить верхня петля ромбоподібної форми, а також пласка ударна кістяна частина, яка першопочатково, очевидно, мала іншу форму і доходила до перехідної частини кріплення. Конструктивно-морфологічні параметри кістєня наступні: загальна висота – 8,8 см; розміри верхньої ромбоподібної петлі – 2,4×2,1 см; довжини сторін петлі – 1; 1,4 см; довжини плечиків – 1,5; 1,7 см, відповідно; товщина петлі – 0,3-0,4 см, діаметр внутрішнього отвору – 0,8-0,9 см. Довжина від верхнього кінця петлі до верхнього краю збереженої частини кістки становить 3,9 см. Діаметр поздовжнього стержня – 0,7-0,9 см. Параметри перехідної частини – 1,8×0,6 см. Загальна ширина виробу – 4,5 см. Параметри ударної кістяної частини: діаметр – 4,5×4,6 см; збережена товщина – 2,4 см. Враховуючи збереженість перехідної частини, можна припустити, що ціла ударна кістяна частина мала висоту 6,1-6,2 см. Довжина стержня, до якого кріпилася ударна частина становить 5,8 см. Параметри нижньої розклепаної залізної частини становлять 1,7×1,6×0,4 см. Діаметр внутрішнього отвору ударної кістяної частини, через який був пробитий стержень, становить 1,6-1,7 см. Маса знахідки – 70,2 г. А. Кірпи́чников зазначав, що найдавніші типи кістенів виготовлено з кістки (рогу ?) лося. Можна припустити, що ударна кістяна частина знахідки з Рідківців також виготовлена з нього.

Відзначимо, що на сьогодні існує декілька типологічно-хронологічних схем для аналізу кістенів. Найбільш поширеними з них є класифікації А. Кірпи́чникова, В. Йотова та А. Криганова, які ґрунтуються на формі та матеріалі виготовлення. За класифікацією першого дослідника, кістень з Рідківців відноситься до типу I – кістені яйцеподібної або грушоподібної форми з видовженим отвором, куди вставлявся залізний стержень з пет-

лею на одному з кінців. Вони датуються IX-XIII ст. На території Русі, як зазначає дослідник, вони були поширені з другої половини X ст. і проникли сюди з південно-східних територій проживання кочівників – Поволжя та Подоння. Важливою є типологія кістенів В. Йотова. За нею, екземпляр з Рідківців відноситься до типу I – кістяні, які мають сферичну або еліпсоподібну форму та видовжені пропорції, варіант А – з циліндричним поздовжнім отвором по осі, залізним стержнем та верхньою петлею. Більшу частину кістенів В. Йотов датував другою половиною X – першою половиною XI ст. і відносив їх до старожитностей печенігів. Можна припустити, що деякі типи кістенів з території Болгарії за формою та матеріалом відносяться і до більш раннього періоду. Класифікаційна схема А. Криганова також базується на кореляції кістенів за формою та матеріалом виготовлення. Знахідка з Рідківців відноситься до типу I – кістяні чи рогові кістені, варіант 3 – із залізним стержнем та петлею. Дослідник датував їх IX-X ст. і пов'язував зі старожитностями салтово-маяцької культури і військовими впливами хазар.

Як зазначалося вище, кістень із Рідківців має досить оригінальну форму залізного стержня, зокрема верхньої ромбоподібної петлі, аналогії якій поки знайти не вдалося. Натомість в більшій частині кістенів наявні інші фігурні типи петель, зокрема найбільш поширені – кругла, овальна чи підквадратна. Більшість кістенів із залізним стержнем знайдені на території Болгарії. Найбільш схожі знахідки до кістєня з Рідківців походять з Разграду, фортеці Скала, Знаменосця, Доростола, Старої Загори, Пліски (Болгарія), Маяцького городища, Ополя (Польща), Херсонесу. Більш ранні кістені, схожі до екземпляру з Рідківців, які датуються VII-VIII ст., походять з Чоми, Чатая, Великого Медера та Братислави.

Супровідний матеріал, знайдений на Рідківському поселенні дозволяє датувати кістєнь у широких межах IX-X ст. Підтвердженням цього виступають ювелірні вироби, характерні для великоморавського та післявеликоморавського часу в Карпато-Балканському регіоні, передусім лунниці та скроневі кільця. Окрім того, окремі категорії прикрас знаходять свої аналогії в старожитностях Великої Моравії, Першої Болгарської держави, а також кочівників – угрів. На поселенні також були виявлені свинцеві медальйони, характерні для салтово-маяцької культури, які датуються кінцем IX – першою половиною X ст., а також накосяця, яка характерна для старожитностей угрів і датується X ст. Хотілося б також відзначити наявність значної кількості предметів кінського спорядження, характерних для кочівників у цей час, очевидно, угрів.

Таким чином, знахідка кістена з Рідківського поселення є надзвичайно важливою для реконструкції військово-політичної історії регіону в IX-X ст. Вона свідчить про розвинуту військову культуру та наявність у місцевого населення у військовому контингенті легкоозброєних вершників. Окрім того знахідка кістена дозволяє говорити про присутність кочового субстрату на території поселенської структури. В будь-якому разі подальший детальний аналіз знайденого кістена дозволить з нових позицій поглянути на історію Середнього Подністров'я та розглянути складні та суперечливі процеси, які відбувалися в Східній Європі у VIII-X ст.

ДЛЯ НОТАТОК

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТРЕТЬОЇ МІЖНАРОДНОЇ ЗБРОЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НАДРУКОВАНІ В АВТОРСЬКІЙ РЕДАКЦІЇ

ОРГАНІЗАТОРИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Національний заповідник «Софія Київська», вул. Володимирська, 24,
Київ 01001, Україна; тел.: (044)278-26-20.

Національний військово-історичний музей України, вул. Михайла
Грушевського 30/1, Київ 01001, Україна, тел.: (044) 280-06-00.

Інститут історії України, вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна.
тел.: (044) 279-13-89.

ГО «Центр Дослідження Історичної Зброї» (Київ, Україна).

The Fund for Research of Ancient Civilization (NY, USA).

**ГО Місія зі збереження культурної спадщини етноспільнот України
«Скрижалі»** (Київ, Україна).

ПАРТНЕРИ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Українська асоціація власників зброї.

Компанія Лезо Груп та галерея японських мечів та обладунків Nihonto.

Журнал про мистецтво та колекціонування «Антиквар».

Видавець Олег Філюк.

Офіційні сторінки Конференції:

http://zbroeznav.com/?page_id=4412 (English);

http://zbroeznav.com/?page_id=4513 (українською);

<https://www.facebook.com/zbroeznavstvo>.

Контактна особа: Денис Віталійович Тоїчкін.

e-mail: denisvt68@gmail.com